

N. O. Mekh

GENRE SPHERE OF MODERN UKRAINIAN RESEARCH COMMUNICATION

The article deals with the problem of studying and understanding the Ukrainian scientific communication, its genre sphere in today's globalized high-tech society. The concept of genre as a central category of discourse and text is shown. Types of speech genres is given. Genre sphere of scientific communication is depicted. The analytical and critical review of the social and thematic direction of genre study – lingvohenology of scientific communication.

Key words: genre, speech genre, science communication, genre sphere, scientific style, substyle. lingvogenologiya scientific communication.

УДК 811.161.2'81'367

М. М. ПАУК
(Мукачево, Україна)

МЕТАМОВА ОПИСУ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СКЛАДІ ПАРЕМІЙ

Облігаторним компонентом багатьох українських прислів'їв є обмежувальні синтаксеми. У структурі паремійного речення їх вирізняє препозитивність. Обмежувальні синтаксеми демонструють специфічні семантико-синтаксичні властивості, які відрізняють їх від традиційних об'єктів синтаксичного аналізу. Мета статті полягає в пошуку термінологічного позначення цих одиниць. Зокрема, досліджено можливість застосування для їхньої номінації термінів *детермінант*, *топік*, *дуплексив*.

Ключові слова: прислів'я, синтаксема, детермінант, топік, дуплексив.

У створенні афористичності паремій значна роль належить актуалізованим обмежувальним синтаксемам, які мають формальні ознаки другорядних членів речення (*У доброї господині і півень несеться* (УПП, с. 86) = *Якщо господиня добра, у такої господині і півень несеться*; *Без вола хата гола* (Там само, с. 8) = *Якщо хата без вола, то така хата гола*). Іноді спостерігаємо актуалізацію обмежувальної семантики однієї з сем слова (*Ситий голодному не товариш* (Там само, с. 29) = *Якщо людина сита, то така людина голодному не товариш*, *Той, хто ситий, голодному не товариш*, *Сита людина голодному не товариш*), що зумовлює у деяких випадках можливість виділення обмежувальної функції й додаткової умовної семантики навіть у підметового члена речення. Такі обмежувальні словоформи, що знімають парадоксальність предикативної основи паремій (пор.: *Півень несеться*; *Хата гола*; *Людина голодному не товариш*), і надають пареміям яскравої афористичності, демонструють досить специфічні семантико-синтаксичні властивості, які не дозволяють застосувати до них традиційні способи синтаксичного аналізу, пов'язаного з виділенням головних

М. М. ПАУК, 2017

членів речення (або головного – в односкладних реченнях) і трьох другорядних – додатка, означення й обставини. Адже обмежувальні синтаксеми виявляють здатність до синкретичного поєднання властивостей різних членів речення і, відповідно, є джерелом формування різноманітних семантико-синтаксичних зв'язків. Це зумовлює необхідність теоретичного визначення їх місця в системі членів речення української мови.

Традиційне виділення членів речення, у тому числі й тих, які поширюють предикативний мінімум, ґрунтується на врахуванні їхніх формальних та змістових ознак. Однак конкретні мовні факти свідчать про те, що ці ознаки далеко не завжди вкладаються в прості відповідності форми і семантики. Ця несиметричність призводить до непоодиноких прикладів “огрублення” опису, змушує при виділенні членів речення орієнтуватися не на весь комплекс ознак, а лише на деякі з них – або змістові, або формальні. Оскільки ж значущість кожного з критеріїв можна потрактувати по-різному, то виникають природні розбіжності щодо визначення меж між другорядними членами, а також класифікаційні труднощі під час здійснення синтаксичного аналізу. Внаслідок цього питання про інвентар другорядних членів речення, а також про принципи їх класифікації викликає численні дискусії, крайньою точкою яких є думка про необхідність узагалі відмовитися від виділення другорядних членів речення й використовувати для опису речення поняття “синтаксема”. Як зазначала В. А. Белошапкова, “традиційне вчення про члени речення не може бути безпосередньо прийняте в тому чи іншому зі своїх численних варіантів. Воно не може вписатися в сучасну науку, тому що його фундаментальні підстави розходяться з сучасними науковими уявленнями” [14, с. 696].

Однак і інший шлях, пов'язаний із розпрацюванням синтаксемного інвентаря, замість виділення другорядних членів речення, який продемонстровано, наприклад, у “Синтаксичному словнику” Г. О. Золотової [6], хоча й дозволяє дати детальнішу й однозначнішу семантико-синтаксичну характеристику словоформ, теж пов'язаний із труднощами в характеристиці явищ синкретизму і синтаксичної транспозиції. Очевидним його недоліком є й те, що перехід до синтаксемного опису речення зумовлює значне збільшення репертуару синтаксичних одиниць, які виділяються в реченні, а це затемнює їхні парадигматичні зв'язки, які, власне, і є основою виділення членів речення. Тому попри важливість вивчення синтаксемного репертуару мови, актуальним завданням синтаксису залишається подальше розпрацювання теорії членів речення, зокрема дослідження другорядних членів речення, що виявляють специфічні властивості, відмінні від властивостей типових другорядних членів речення.

У синтаксичних дослідженнях можна згадати декілька значних за числом прихильників спроб вийти за межі традиційної тріади (означення, додаток, обставина) другорядних членів речення. Серед них найбільшого поширення в славістиці набуло виокремлення різновиду другорядних членів, названих детермінантами (див., наприклад, праці [19; 20; 21; 10; 11; 1; 7; 2; 18]). Поняття “детермінант” у науковому обігу закріпила Н. Ю. Шведова. Детермінантами вона називає другорядні члени, які стосуються всього речення загалом. Так, авторка зазначає: “Речення будь-якої граматичної будови може – все загалом – мати при собі поширювальний член речення. Таким поширювачем слугує відмінкова форма імені, прислівник, дієприслівник (один або з залежними від

нього словоформами), сполучникове введення (з *як*, *ніби* й іншими порівняльними сполучниками). Поширювач, що належить до всього складу речення і не пов'язаний ні з яким окремим його членом, називається детермінувальним членом речення, або детермінантом <...> Він пов'язаний з реченням вільним приєднанням, зовні схожим з приляганням, але відмінним від нього своїм не-прислівним характером” [13, с. 149].

Однак, як засвідчує аналіз досить широкої і різноманітної літератури, присвяченої опису поширювачів предикативної основи, пов'язаних не з окремим словом, а з усією основою, проблема детермінантів ще досить далека від бажаної однастайності розуміння й опису. Серед лінгвістів немає єдиної думки щодо критеріїв виділення самостійних розповсюджувачів речення. Чисельні граматичні ознаки детермінантів, які розглядають дослідники, не покривають усього масиву прикладів речень із детермінантами, що свідчить про принципову неоднорідність цього синтаксичного розряду членів речення. Більше того, у лінгвістичній літературі побутує думка, що детермінант – це міф, незважаючи на те, що це поняття широко залучене не лише до академічних граматик, але й до довідників, підручників [16]. Показовим свідченням неоднорідності явищ, підведених під категорію детермінантів, може бути навіть порівняння підходів Н. Ю. Шведової щодо виділення формальних ознак детермінантів. У більш ранніх працях вона зазначає, що “Грамматичними ознаками, спільними для всіх детермінантів, є: 1) синтаксично визначена позиція відносно до всього іншого складу речення; 2) сполучуваність того самого детермінанта з різними структурними схемами речення; 3) регулярне збереження детермінанта в усіх формах одного й того ж речення” [4, с. 629]. Пізніше, наприклад, в академічній “Русской грамматике” 1980 р., ці ознаки і насамперед ознака абсолютної препозитивності, зникають, оскільки вони не є обов'язковими й розпізнавальними для всіх детермінантів.

Звернення до прислів'їв з обмежувальними синтаксемами показує, що ці синтаксеми багато в чому нагадують детермінанти, однак для підведення їх під цю рубрику треба врахувати чимало застережень. Розгляд прислів'їв показує, що обмежувальні словоформи, з одного боку, демонструють здатність стосуватися всього складу речення й визначати при цьому рамки справедливості твердження, що містить предикативна основа речення, вони майже завжди препозитивні, а отже, це дає підстави для віднесення таких словоформ до детермінантів, причому у тому суворому розумінні детермінантів, яке знаходимо в ранніх працях Н. Ю. Шведової. З іншого боку, не можна не помітити того очевидного факту, що обмежувальні словоформи зберігають зв'язки і з конкретними членами речення (наприклад, у прислів'ї *У доброї господині і півень несесться* обмежувальна синтаксема може позначати й умову, за якої *півень несесться*, і виступати означенням до слова *господиня*). Ця особливість стає на перешкоді до беззастережного віднесення уточнювальних словоформ до детермінантів. Інша перешкода, яка не дозволяє кваліфікувати всі обмежувальні словоформи в складі паремій як детермінанти, полягає в тому, що це б призвело до того, що детермінантами потрібно вважати й підмети в реченнях на зразок *Багатий не любить дати* (УПП, с. 24), *Голий голодного не позиває* (Там само, с. 30), адже в них спостерігаємо актуалізацію обмежувальної семи, про що свідчать регулярні синонімічні відповідники: *Якщо людина багата, вона не*

любить дати, Якщо людина гола, вона голодного не позиває. Однак, за визначенням, детермінантами головні члени речення не бувають. Нарешті, варто зауважити, що семантичні функції детермінантів досить різноманітні, тоді як для аналізованих словоформ у складі паремій функція одна – вона полягає в обмеженні семантичного простору справедливості твердження, яке передає основа речення. Тому багато лінгвістів схиляється до думки про доцільність виділення таких словоформ з ознаками детермінантів в окрему групу синтаксем, які виконують функцію обмеження сфери прояву ситуації, названої в реченні [7, с. 104; 12, с. 80 – 88; 3, с. 68, 122; 8, с. 1 – 22]. Такі розповсюджувачі, що виражають семантичну умову, за якої реалізується зміст, переданий основою речення, на думку С. Г. Івасюк, можна позначити як лімітативи, а виконувану ними функцію як лімітативну [8, с. 1]. Використання цього терміна спирається на дефініцію, яку містить “Синтаксичний словник” Г. О. Золотової: “Лімітатив – компонент, що позначає сферу, межі реалізації ознаки” [6, с. 431].

Отже, викладене дає підстави для констатації, що обмежувальні синтаксеми у складі паремій виявляють риси, які дозволяють відносити їх із певними, викладеними вище, застереженнями до лімітативних детермінантів.

Ці обмежувальні синтаксеми за семантичними і формальними (абсолютна препозиція) рисами виявляють близькість ще до одного лінгвістичного об’єкта, вичленованого в лінгвістиці. Цей об’єкт одержав назву *topic*. У. Чейф дав йому таке визначення: “Що ж таке топик? Роль топиків полягає в тому, щоб обмежити застосування головної предикації деякою певною сферою. Зазвичай топик встановлює просторові, часові або особистісні рамки, в межах яких справедлива головна предикація” [17, с. 309]⁵. У праці Ч. Лі й С. Томпсона “Підмет і топик: нова типологія мов” [9] знаходимо розвиток концепції У. Чейфа. Роль топика вони вбачають у встановленні меж, у рамках яких справедливе певне твердження: “Очевидно, що ця функція уточнення сфери, стосовно якої справедлива предикація, співвідноситься зі структурою тексту, в якому перебуває дане речення. Топик – це “центр уваги”; з його допомогою зазначається тема тексту” [9, с. 201].

Найбільш органічно, як зазначає В. З. Дем’янков, низка понять “суб’єкт – топик – тема” вписується в концепцію “упакування” У. Чейфа, згідно з якою необхідно розрізнити те, що належить до структури повідомлюваного (message), і те, в якому вигляді це представляють, тобто “упакування” (packaging) [17]. Таким чином, у потрактуванні У. Чейфа “упакування” є способом оформлення, подання інформації, що становить зміст речення. Одним з елементів упакування є топик, під яким розуміють складник речення, що задає той поняттєвий контекст (framework), у якому стверджується предикативна ознака. Тема ж, за У. Чейфом, в упакування не входить, а належать до структури повідомлюваного.

Аналізуючи функції топиків, У. Чейф підкреслює, що “справжні” топіки означають не стільки “те, про що йдеться в реченні”, скільки “ті рамки, в які вміщено речення” [17, с. 303]. Однією з умов топікалізації він називає

⁵ Варто мати на увазі, що термін топик вживають у зарубіжній лінгвістичній літературі в декількох значеннях. Аналізуючи різні підходи до інтерпретації цього мовного явища, В. З. Дем’янков зазначає, що цей термін може бути еквівалентним терміну тема. Так, у концепції празького функціоналізму (зокрема, в працях Дж. Лайонза) під топиком розуміють компонент речення, що повідомляє мінімально нову інформацію [5, с. 372].

розміщення синтаксеми в незвичайній для неї позиції початку речення, в якій ця синтаксема стає “контрастивним фоном”, вносячи в багатьох випадках першочергово важливу інформацію.

На підставі сказаного можна уточнити характеристику обмежувальних синтаксем, яка була дана вище, і сформулювати таке їхнє робоче визначення: це компоненти, які виражають ситуативний простір, у межах якого справедлива предикація речення. Роль обмежувальних компонентів в організації смислу речення полягає в тому, що вони не просто кваліфікують повідомлюване за часом, місцем, умовою тощо, а встановлюють просторові, часові, умовні, суб’єктні та інші межі, в яких реалізується ситуація, названа мінімальною схемою.

Отже, препозитивні обмежувальні синтаксеми в складі паремій можна позначати і як лімітативні детермінанти, і як топіки. Останнє з названих позначень має ту перевагу, що дозволяє залучити до складу цих синтаксем не лише формально другорядні члени, але й підмети, що, наприклад, спостерігаємо в пареміях на зразок *Ситий голодного не розуміє* (пор. з реченням *Якщо людина сита, то така людина голодного не розуміє*).

Зробимо ще одне уточнення щодо граматичної природи досліджуваних синтаксем. Функцію топіка, яка, за У. Чейфом, є функцією упакування, ці синтаксеми поєднують з функцією компонента повідомлення, іншими словами, ці синтаксеми є і елементом структури повідомлюваного (message), і самим “упакуванням” (packaging). Наприклад, у прислів’ї *Ситий голодного не розуміє* спостерігаємо актуалізацію ознакової семи *ситий*, яка на семантичному рівні актуалізується в предикат умовного простору, ця ж ознака виступає компонентом судження, що міститься в головній частині. Пор. з можливістю аналогічної інтерпретації речень на зразок *У доброї господині і півень несеться: Якщо господиня добра, то у такої господині і півень несеться*.

Зазначене дає підстави для кваліфікації таких уточнювальних синтаксем як біфункціональних. Використовуючи наявну граматичну термінологію, їх можна позначити як *дуплексиви*. Отже, ми можемо характеризувати обмежувальні препозитивні синтаксеми в складі паремій як *топікові дуплексиви*.

Розвиток топікової (пакувальної) додаткової функції зазначених синтаксем відбувається за певних семантичних умов: ними є нереферентність аргументів, позачасове значення предиката. Про це свідчить проведення зворотної семантичної операції. Введення референтних аргументів і предикатів, денотати яких лежать на часовій осі, одразу знищує “пакувальні” властивості. Наприклад: *[Цей] ситий [зараз] [того] голодного не розуміє; У [цієї] доброї господині [зараз] півень несеться*. Разом зі знищенням топікових функцій спостерігаємо втрату афористичності й появу елементів нереальності думки.

Зроблений аналіз обмежувальних синтаксем щодо їх семантичної і граматичної природи актуальний не лише для класифікаційного й термінологічного аспектів, але й для визначення напрямів опису. В його основу можна покласти пошук відповіді на запитання, які семантичні процеси відбуваються зі звичайними синтаксемами, коли вони перетворюються на топікові дуплексиви. Дослідження топікових дуплексивів, відштовхуючися від простих синтаксем, дає можливість описати цю категорію як у плані вираження (визначення різних типів її вираження, складання інвентарю способів репрезентації), так і в плані змісту (характеристика відтінків значень, виявлення випадків, де ця

синтаксична категорія стикується із суміжними категоріями), а також встановлення співвідношень між формами і значеннями [15, с. 73].

1. *Адамец П.* Образование предложений из пропозиций в современном русском языке. – Praha : Univ. Karlova, 1978. – 160 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 147 – 173.
3. *Брицын В. М.* Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К. : Наукова думка, 1990. – 319 с.
4. Грамматика современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1970. – 768 с.
5. *Демьянков В. З.* «Субъект», «тема», «топик» в американской лингвистике последних лет (Обзор 2) // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 368 – 380.
6. *Золотова Г. А.* Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского языка. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
7. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М. : Наука, 1973. – 352 с.
8. *Ивасюк С. Г.* Семантичні та синтаксичні властивості лімітативів у сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. – К., 1998. – 22 с.
9. *Ли Ч., Томпсон С.* Подлежащее и топик: новая типология языков // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М. : Прогресс, 1982. – С. 193 – 235.
10. *Малащенко В. П.* Детерминанты как компоненты, осложняющие структуру предложения // Языковые единицы в семантическом аспекте. – Таганрог, 1991. – С. 68 – 77.
11. *Малащенко В. П.* Роль детерминантов в формировании семантической структуры предложения // Семантическая структура предложения. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1978. – С. 70 – 86.
12. *Рословец Я. И.* О второстепенных членах и их синтаксических функциях // Вопросы языкознания. – 1976. – № 3. – С. 74 – 88.
13. Русская грамматика. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
14. Современный русский язык / Под ред. В. А. Белошапковой; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.
15. Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1991. – 370 с.
16. *Фоменко Ю. В.* Детерминанты – реальность или миф? // Вестник Омского университета. – 2001. – № 3. – С. 79 – 82.
17. *Чейф У. Л.* Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топика и точка зрения // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М. : Прогресс, 1982. – С. 277 – 316.
18. *Чернов В. И.* К вопросу о детерминантах // Вопросы языкознания. – 1969. – № 1. – С. 127 – 128.
19. *Шведова Н. Ю.* Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77 – 93.
20. *Шведова Н. Ю.* К спорам о детерминантах (обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения) // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 66 – 77.
21. *Шведова Н. Ю.* Существуют ли все-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 39 – 50.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

УПП – Українські прислів'я та приказки. К. : Дніпро. – 1984. – 392 с.

М. М. Pauk

DESCRIPTIVE METALANGUAGE OF RESTRICTIVE SYNTAXEMES
AS COMPONENT OF PAREMIAS

Restrictive syntaxemes is obligatory component of many Ukrainian proverbs. In the structure of sentences they prepositive. Restrictive syntaxemes have specific semantic and syntactic properties that do not allow them to use traditional methods of parsing. The purpose of the article is to find terminology refer to these units. In particular, investigate the possibility of applying for their nomination terms *determinant*, *topic*, *dupleksyv*.

К е y w o r d s : proverb, syntaxema, determinant, topic, dupleksyv.

УДК 811.161.2'373.45=111:81'374'373.46:3]:050(477)

Н. О. ПОЛІЩУК
(Дубно, Україна)

**ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ
СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКИХ
МАС-МЕДІА**

У статті розглянуто особливості залучення до суспільно-політичної термінології, яка стала невід'ємним компонентом мови сучасних засобів масової інформації, спеціальних одиниць з англійської мови; характеризувано вплив англійської мови як основного джерела запозичення сучасних суспільно-політичних термінів; проілюстровано особливості вживання політичних інновацій в авторському тексті.

К л ю ч о в і с л о в а : запозичення, іншомовний термін, суспільно-політична лексика і термінологія, публіцистичний текст.

Активізація інтеграційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. у світі, зокрема на європейському континенті, перманентні соціальні зміни в житті нашої держави сприяли появі в мові сучасної публіцистики політичного спрямування значної кількості англійської суспільно-політичної лексики і термінології, яка адаптується в національній мові надто швидко. Як наслідок – лексична система української мови перебуває під активним впливом англійського словникового складу. Англійські запозичення (точніше, їх американський варіант) активно функціонують у сучасних українських ЗМІ, привертаючи посилену увагу лінгвістів.

Н. О. ПОЛІЩУК, 2017